

УДК 35.072.22:[35.085+35.078]:821.161.1Салтиков-Щедрін

**Богдан Ростіанов***доцент кафедри гуманітарних та соціально-політичних наук  
ОРИДУ НАДУ при Президентіві України, к.філол.н., доцент***АНАЛІЗ ВИКРИВЛЕНЬ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ ТА ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ  
В ТВОРЧОСТІ М.Є. САЛТИКОВА-ЩЕДРИНА**

Метою статті є аналіз, на прикладі творчості знаменитого письменника М.Є. Салтикова-Щедрина, ставлення державної влади до суспільства і людини – через призму викривлень державної служби та публічного управління (в реаліях ХІХ століття). Автор статті ставить перед собою відповідні завдання: прослідкувати особливості державно-управлінської біографії М.Є. Салтикова-Щедрина; зрозуміти щедрінську філософію історії; звернути увагу на кардинальні проблеми соціального устрою держави, самодержавно-бюрократичної влади – які ставляться й вирішуються письменником; дослідити гротесково-символічне зображення Салтиковим-Щедриним соціальної та державно-управлінської пірамід; простежити за мистецьким сатиричним аналізом образів публічних управлінців. У своїх дослідженнях автор статті спирається на наукові погляди відомих вчених.

**Ключові слова:** державність; державне управління; державне будівництво; державницькі погляди; ідеальна державність; державно-суспільний ідеал; влада; гуманізм; добро і зло; гармонія; свавілля; суспільний добробут; моральність влади; суспільно-політичні ідеї

**Bohdan Rostianov***Associate Professor of Humanitarian and Social-political Sciences Department,  
ORIPA NAPA under the President of Ukraine,  
PhD in Philology***ANALYSIS OF THE CURVATIONS OF THE STATE SERVICE  
AND PUBLIC ADMINISTRATION IN THE WORKS OF M.E. SALTYKOV-SHCHEDRIN**

Outstanding Humanists of the 19th Century, Mikhail Yevgrafovich Saltykov-Shchedrin and Fedor Mikhailovich Dostoevsky, offer us in our present day, from their anti-historical antiquity, actual thoughts on state power – from its abuses and abuses. In our previous articles, we drew attention to the analysis of the problems of statehood in the novels of FM Dostoevsky, and we will turn to this topic – and now we will concentrate on the thoughts of the famous associate Dostoevsky on the democratic movement in culture – ME. Saltykov-Shchedrin. The purpose of the article is an analysis, on the example of creativity M.E. Saltykov-Shchedrin, the attitude of the government to society and man – through the prism of distortions of the civil service and public administration. The author of the article puts forward the corresponding tasks: to follow the peculiarities of the state-management biography of ME Saltykov-Shchedrin; understand Shchedrin's philosophy of history; to pay attention to the cardinal problems of the social structure of the state, autocratic-bureaucratic power – which are put and resolved by the writer; to explore grotesque and symbolic image of Saltykov-Shchedrin social and state-management pyramids; trace the artistic satirical analysis of images of public executives.

All his artistic gift, «all the forces of his mind and heart,» as at the end of life, ME will say about himself. Saltykov-Shchedrin in a semi-auto-biographic fairy tale «An Adventure with Kramolnikov», he is a «seditious writer» – given his cause for the revival of a «spoiled homeland», the cause of involving the people in conscious political activity, the awakening of the reader's sense of personal responsibility for the unstable course of national history and modern times . With all the extraordinary complexity of the original «azopic manner» of his satirical story, the inner, hidden

content of his satire in general was quite clear, so that – from year to year, for many decades – to cause anxiety and admiration for others.

Roman Saltykov-Shchedrin is also called «satirical chronicle» and «political pamphlet.» In it, the writer «azopovsky language» critically transmitted the history of their state. The whole reality of the city of Glypova and its management are contrary to normal human life; its rulers – angry, brutal dolls, their goal – the destruction of everything thinking.

Thus, the mayors in the Saltykov-Shchedrin novel are completely inappropriate individuals who are not capable of managing any state structure and should not be in power or power at all. All their actions – contradictory and meaningless. One comes to the place of another, but in the life of the people nothing changes. All public administrators in «History of one city» have the following common features: foolishness, self-control, greed, corruption, despotism, immorality. Externally, they are «humanoid», and internally saturated only by thirst for profit in any way.

Shchedrin, undoubtedly, is a follower of MV in the image of an ugly society and ugly state administration. Gogol In the «Dead Souls» of Gogol, the world seems to split in two: two realities coexist simultaneously – «poetic» and «prosaic»; it is Russia with its talented, full-fledged creative forces, the people – and the autocratic feudal empire, which put the brand of deformity. The crisis experienced by the state, according to Gogol, has reached such a degree that the question arises of the further existence of the state. And the direct follower of Gogol's case is Shchedrin. Satire M.E. Saltykov-Shchedrin was on the side of those who fought for the triumph of justice and truth. The writer believed in the destruction of a stupid way of life, in the victory of the immortal ideas of true humanistic progress. «Carthage must be destroyed!» – as if the writer calls: «Carthage» of state silly tyranny, arbitrariness, totalitarianism, antihumanity.

**Key words:** state; public administration; public building; state the views; the ideal state; public social ideal; power; humanity; good and evil; harmony; self; social welfare; moral authority; social and political ideas.

**Постановка проблеми.** Видатні гуманісти XIX століття Михайло Євграфович Салтиков-Щедрін та Федір Михайлович Достоевський пропонують нам у нашому сьогоденні зі своєї позаминулової давнини актуальні думки щодо державної влади – збоку її зловживань та зловживань нею. В своїх попередніх статтях ми звертали увагу на аналіз проблем державності в романах Ф.М. Достоевського, і ще звернемося до цієї теми – а зараз зосередимося на думках відомого соратника Достоевського по демократичному русі в культурі – М.Є. Салтикова-Щедріна.

**Метою нашої статті** є аналіз, на прикладі творчості М.Є. Салтикова-Щедріна, ставлення державної влади до суспільства і людини – через призму викривлень державної служби та публічного управління.

Ставимо перед собою відповідні завдання:

- прослідкувати особливості державно-управлінської біографії М.Є. Салтикова-Щедріна;
- зрозуміти щедрінську філософію історії;
- звернути увагу на кардинальні проблеми соціального устрою держави, самодержавно-бюрократичної влади – які ставляться й вирішуються письменником;
- дослідити гротесково-символічне зображення Салтиковим-Щедріним соціальної та державно-управлінської пірамід;
- простежити за мистецьким сатиричним аналізом образів публічних управлінців.

**Аналіз останніх досліджень.** У своїх дослідженнях ми спираємося на наукові погляди І. Волгіна [2], Ю. Карякіна [4], А. Слюсаря [10], Н. Чиркова [11], О.П. Якубовського та інших вчених.

Сучасні українські дослідники О.П. Якубовський і Т.О. Бутирська, аналізуючи проблеми державної влади, пишуть, що варто робити задля того, щоб уникати викривлень в державному управлінні, проаналізованих свого часу Ф.М. Достоевським і М.Є. Салтиковим-Щедріним. Вчені зазначають, зокрема: «Становлення і розвиток державності в Україні

потребують у першу чергу формування інфраструктури державного управління, що базується на взаємодії державної влади і громадянського суспільства. Взаємодія державної влади і громадянського суспільства має вирішальне значення в державному управлінні, оскільки саме вона визначає соціально-економічний розвиток суспільства, стійкість держави і динаміку процесів, що відбуваються в державному управлінні. Фактично, взаємовідносини державної влади і громадянського суспільства складають основу і суть державного управління. Однак колись державна влада і громадянське суспільство розглядалися з позицій нерівних, якщо не антагоністичних, що заклало основу теорії впливу влади на суспільство» [12, с. 176].

**Виклад основного матеріалу.** Весь свій художній дар, «всі сили свого розуму й серця», як наприкінці життя скаже про себе сам М.Є. Салтиков-Щедрін у напівавтобіографічній казці «Приключение с Крамольниковым», він – «крамольний літератор» – віддав справі за відродження «спаплюженої батьківщини», справі залучення народу до свідомої політичної діяльності, справі пробудження в читачеві відчуття особистої відповідальності за нестійкий плин вітчизняної історії і сучасності. При всій надзвичайній складності оригінальної «езопівської манери» його сатиричної оповіді внутрішній, прихований зміст його сатири в цілому виявлявся достатньо зрозумілим, щоби – з року в рік, протягом багатьох десятиліть – викликати озлоблення одних й захоплення інших. «Ах, это писательское ремесло! – гірко зазначає Щедрін у циклі «Дрібниці життя». – Это не только мука, но целый душевный ад. Капля по капле сочится писательская кровь, прежде нежели попадет под печатный станок. Чего со мною ни делали! И вырезывали, и урезывали, и перетолковывали, и целиком запрещали, и всенародно объявляли, что я – вредный, вредный, вредный. Трудно поверить, а в провинции власть имущие делали гримасы, встретив где-нибудь мою книгу. «Каким образом этот вредный писатель попал сюда? – вот вопрос, который считался самым натуральным относительно моих сочинений, встреченных где-нибудь в библиотеке или клубе. Один газетчик, которому я не мало помог своим сотрудничеством при начале его журнального поприща, теперь прямо называет меня не только вредным, но паскудным писателем» [11, с. 51]. Успішно пройшовши в 1840-ві роки школу ідей В.Г. Белінського, котрий вважав вивчення життя «альфою і омегою» нової літератури, молодий Салтиков перші ж свої літературні твори присвячує осмислюванню «стоголової гідри», котра зветься «дійсністю», й з'ясовуванню впливу цієї «гідри» на характер і долі мас людей і окремих індивідуумів. Не дивно тому, що вже в ранній творчості письменника з'являється, з одного боку, відоме гротескно-символічне зображення жахливої соціальної піраміди, котра сходить до подібного ж символічного образу Сен-Симона, складеної зі щільно насаджених один на одного, спотворених, і, відповідно, не здатних до будь-якої самостійної діяльності чи розумової роботи людей – основи й фундамента самодержавно-деспотичної влади. І, з іншого боку, в той же самий час вустами одного зі своїх героїв він демонстративно заявляє, що, з його погляду, «говорити тільки про людство й забувати про людину – глупо, не лише глупо, а й підло» [1]. Саме це, нерозривне для нього поєднання цікавості до загальних, кардинальних проблем соціального устрою держави, що вирішуються в дусі великих соціалістів-утопістів – з цікавістю до окремої, конкретної особистості, котра виявляється мимовільною жертвою панівних у державі порядків, в сутності, й визначило як місце молодого письменника в сучасній йому літературі, так і його власну долю, яка раптово – майже на сім з половиною років – закинула його в не дуже далеку, але й не дуже гостинну В\*ятку. Суворі школа життя стала перевіркою для школи ідей. Салтиков не лише витримав це випробування, але й вийшов після нього збагачений новими знаннями про державу, країну і народ. Знедолений народ... Створені на цьому матеріалі «Губернські нариси» поклали початок тому «політичному літопису» сучасної для нього дійсності – і цей літопис письменник продовжуватиме вести впродовж усього подальшого життя.

Треба зазначити, що Салтиков був дуже освіченою людиною. У віці 10 років він вступив до Московського дворянського інституту, а два роки по тому був переведений як

один з найкращих учнів у знаменитий Царськосільський ліцей! 1844 року Салтикова зарахували на службу в канцелярію військового міністра й лише через два роки він отримав там перше штатне місце – посаду помічника секретаря. Література вже тоді цікавила його набагато більше, ніж служба: він не лише багато читав, особливо захоплюючись творами Жорж Санд й французькими соціалістами-утопістами, а й писав – спочатку невеличкі бібліографічні нариси, надруковані в журналі «Отечественные записки».

Доленосним стало в житті Салтикова знайомство з революційним діячем М.В. Петрашевським, з яким Салтиков разом учився в Царськосільському ліцеї. Петрашевський запросив Салтикова на свої знамениті щотижневі «п\*ятниці», під час яких обговорювалися актуальні політичні питання. Салтиков проникся прогресивними ідеями й під їх впливом написав повість «Запутанное дело». Повість вийшла певною мірою «вільнодумна» – а це в період правління імператора Миколи I жорстко й жорстоко переслідувалося царською адміністрацією – особливо через резонансні події європейських революцій 1848 року. Долю Салтикова вирішила коротка розмова, що відбулася на одному зі світських раутів між начальником Салтикова у військовому міністерстві А. Чернишевим – і царем. Государ імператор закинув Чернишеву: «И что это твои служащие таким бумагомарательством занимаются?» Можливо, цар просто пожартував, але Чернишеву стало не до жартів, і він цілком усерйоз сприйняв ці слова. Чернишев завзято наполягав на тому, щоби Салтиков зазнав покарання за свою «вільнодумну» повість. Чернишев навіть наполягав на тому, щоби заслати Салтикова рядовим на Кавказ у діючу армію – але цар спинив його: «Ну ты уж что-то чересчур тут стараешься» [7]. Так саме 1848 року Салтиков опинився у В\*ятці. Цікаво, що саму повість «Запутанное дело» він дуже не любив і навіть не любив згадувати про неї – й через багато років у приватній бесіді якось зазначив: «И дернул же меня черт написать такую ерунду» [5, с. 11].

Але у В\*ятці відбулося суттєве кар\*єрне зростання Салтикова-Щедріна як державного службовця. У липні 1848 року Салтикова зараховано на службу до В\*ятського губернського правління молодшим чиновником (фактично писарем). Але вже в листопаді того ж року завдяки клопотанню в\*ятського віце-губернатора Костливіцева – товариша Салтикова по царськосільському ліцею, і впливових столичних знайомих, 23-річний Салтиков переведений на посаду старшого чиновника з особливих доручень. Влітку 1849 року Салтиков – уже правитель канцелярії, а з серпня 1850 року призначений радником в\*ятського губернського правління. Таким чином, Салтиков в доволі короткий термін здійснив суттєве кар\*єрне зростання – став третьою людиною в губернії, після генерал-губернатора й віце-губернатора. Таке кар\*єрне зростання здивувало й самого Салтикова. В одному з листів брату він писав: «Если бы ты увидел меня теперь, то, конечно, изумился бы моей перемене. Я сделался вполне деловым человеком, и едва ли в целой губернии найдется другой чиновник, которого служебная деятельность была бы для нее полезнее. Это я говорю по совести и без хвастовства, и всем этим я вполне обязан Середе, который поселил во мне ту живую заботливость, то постоянное беспокойство о делах службы, которое ставит их для меня гораздо выше моих собственных...» [7]. Й справді, генерал-губернатор А.І. Середя добре ставився до Салтикова, як і його наступник – генерал-губернатор Н.Н. Семенов. У В\*ятці Салтиков багато працював й прославився своєю енергією й наполегливістю в справах державної служби, нетерпимістю до корупції та хабарництва. На службу він завжди приходив першим, а йшов останнім; в листі до брата повідомляв: «Работы такая погибель, что я решительно нередко теряюсь: иногда и желал бы всякое дело обработать совестливо и зрело, но так устаешь, что дело невольно из рук валится. Помощников у меня решительно нет, ибо всякий старается сбить дело с рук. Весьма замечательно, что я менее всех нахожусь на службе и более всех понимаю дело, несмотря на то, что у меня есть подчиненные, которые по пятнадцати лет обращаются с делами» [там само]. Салтиков багато їздив по губернії, займався питаннями статистики, ревізії господарства й фінансів, складав різноманітні звіти В\*ятської губернії. (До речі, сучасники відзначають дуже складний,

вибуховий і суперечливий характер Салтикова, пишуть, що в спілкуванні – як діловому, так і неділовому – він був дуже складною людиною [6]).

Не раз протягом восьмирічного заслання Салтиков подавав на «височайше ім\*я» клопотання про своє звільнення – та ці клопотання одразу ж віхилялися. 18 лютого 1855 року раптово помирає імператор Микола I. Невдовзі у В\*ятку з військових справ приїжджає генерал-ад'ютант П.П. Ланської – кузен нового міністра внутрішніх справ (разом із дружиною – Наталією Миколаївною: це та сама Наталія Миколаївна – у дівочтві Гончарова, потім – Пушкіна!). Ланської з дружиною познайомилися з Салтиковим і вирішили допомогти опальному письменнику. Генерал Ланської особисто офіційно звертається і до свого кузена-міністра, і до начальника III Відділення Л.В. Дубельта. А ті звернулися до імператора Олександра II. Імператор «височайше повелеть соизволил: дозволить Салтикову проживать и служить, где пожелает» [там само]. В листопаді 1855 року з Салтикова знімається поліцейний нагляд, а в грудні, здавши справи, він назавжди залишає В\*ятку.

Після смерті суворого імператора Миколи I, як зазначав В.В. Стасов, склалася нова суспільно-політична обстановка в державі: «Никому, конечно, не придет в голову, что Крымская война создала что-то новое, сотворила новые материалы. Нет, она только отвалила плиту от гробницы, где лежала заживо похороненная страна. Что назревало в литературе, закутанное и замаскированное тысячами покровов, получило теперь свое выражение и громовое слово» [3, с. 161]. І чи не першим розкатом цього «громового слова» й зробилися в другій половині 1850-х років «зібрані й видані М.Є. Салтиковим» розгорнуті «Губернські нариси» «відставного надвірного радника М. Щедрина», як стане з того часу йменувати себе письменник-сатирик. Величезний резонанс викликав тоді в державі цей документально-художній твір серед найширших кіл читацької аудиторії. Книжку читали навіть при царському дворі. Одні читачі читали захоплено, інші – з обуренням. Передова частина суспільства сприйняла «Губернські нариси» як другі «Мертві душі». Зобов'язаний своїм виникненням настійливому прагненню Щедрина розібратися в історії й сучасності держави, «політичний літопис» письменника сам стає органічною складовою цієї живої історії й сучасності, суттєво впливаючи на подальше становлення й розвиток суспільної свідомості в державі. Сенсаційний успіх, якого зазнав молодий Щедрин – спонукав його заново й тепер вже остаточно – повірити й в своє творче покликання, й у свої творчі сили.

Продовжуючи ще близько десяти років перебувати на державній службі, Салтиков-Щедрин у вільний від цієї служби час повністю віддається літературі, все більше й більше відчуваючи в живому слові дієву зброю боротьби зі всілякого роду «державною мертвечиною» й відповідним розумовим застоєм. Для Салтикова-Щедрина рання, початкова школа високих соціалістичних ідей великих європейських утопістів, ідей петрашевців і Белінського, перевірена «школою життя в\*ятського полону», змінилася школою журналу «Современник», школою революційної демократії, з якою Щедрин міцно пов\*язує відтоді свою подальшу творчу діяльність і яка активно сприяє переходу письменника від вивчення й зображення найважливіших явищ дійсності до всебічного осмислення й висвітлення соціально-політичних «основ» самодержавно-бюрократичної держави.

У складний для країни час реформ треба було мати, безперечно, високу громадянську мужність, щоби не просто зберегти вірність демократичним ідеалам, а й відкрито виступити проти настання реакції й проти самої самодержавно-бюрократичної влади.

Замисел нової книги на державно-управлінську тематику сформувався у Салтикова-Щедрина поступово, протягом кількох років. 1867 року письменник публікує фантастичне оповідання «Рассказ о губернаторе с фаршированной головой». 1868 року автор розпочав роботу вже над повномасштабним романом, яка тривала до 1870 року. Жанрова особливість «Історії одного міста» – в тому, що це сатиричний роман, який являє собою хронологічний огляд управління вигаданим містом Глуповим. Нібтито «автор» знайшов «літописи», що віддзеркалюють історію управління містом, й публікує ці літописи, супроводжуючи власними коментарями.

Книга розпочинається зверненням «видавця» (буцімто видавця) до читача з розмовою про те, чи знайдуться в історії нашої держави достойні управлінці: «Ужели во всякой стране найдутся и Нероны преславные, и Калигулы, доблестью сияющие, и только у себя мы таковых не обрящем?» [9, с.3]. Розумний «видавець» доповнює цю думку зверненням до поезії Г.Р. Державіна: «Калигула! Твой конь в сенате Не мог сиять, сияя в злате: Сияют добрые дела!» [там само]. Автор тут розраховує на те, що в нього з читачем спільна система цінностей, і читач теж розуміє, що добрі справи прикрашають управлінця, а не привласнені кошти й майно. Наприкінці цього звернення до читача Глупов порівнюється з Римом – і це свідчить про те, що Салтиков-Щедрін міркує про державу взагалі, про модель державного устрою, що місто Глупов є гротескним зображенням не лише вітчизняного державного управління, а й взагалі владних структур у світовому масштабі.

Роман Салтикова-Щедріна ще називають «сатиричною хронікою» та «політичним памфлетом». В ньому письменник «езоповською мовою» критично передав історію своєї держави. Уся дійсність міста Глупова й управління ним суперечить нормальному людському життю; його правителі – злобні, жорстокі ляльки, їхня мета – знищення усього мислячого. Прізвиська-прізвиська вказують на паразитизм і ворожість їхніх носіїв по відношенню до всього гуманістичного й прогресивного: Органчик-Брудастий, Прищ-Фарширована голова, Бородавкін. Негодяєв, Перехват-Залихватський, Угрюм-Бурчєєв – втілюють тоталітаризм і свавілля. «Глупівці» (етнос, який початково називався «головотяпи»), стомившись від війн та усобиць, вирішили знайти собі правителя, котрий навів би порядок. «Правитель прийде – порядок наведе». Знайшли підходящого князя, котрий погодився правити ними. Під керівництвом нової влади люди заснували місто Глупів. Так письменник позначив формування Давньої Русі та запрошення Рюрика на княжіння. Спочатку правитель направив до глупівців намісника, але той був звинувачений в «корупційних схемах» – й тоді правитель вже сам прийшов і «порядок навів». В такий спосіб Салтиков-Щедрін алегорично подав період феодальної роздробленості в середньовічній Русі. Далі письменник перериває оповідь й наводить біографії знаменитих градоначальників, кожна з яких – окрема закінчена історія. Першим був Дементій Варламович Брудастий, в голові якого знаходився органчик, що грав лише дві композиції: «Не потерплю!» і «Разорю!». Потім голова в нього зламалася, й настало «безначаліє» – смута, котра прийшла після смерті Івана Грозного. Саме його зобразив письменник в образі Брудастого. Далі з'явилися самозванці-близнюки, але їх невдовзі вбили – це поява Лжедимитрія і його наступників. Запанувала анархія, протягом якої одна одну змінювали шість градоначальниць. Це епоха «палацевих переворотів», коли в державі правили самі жінки й інтриги. Семен Костянтинович Двоєкуров, котрий заснував медоваріння й пивоваріння, скоріш усього, є алегорією до Петра I; залізна рука й реформаторська діяльність правителя дуже схожі на характеристику імператора. Начальники мінялися, їхня зухвалість зростала пропорційно зростанню абсурда у творі. Безумні реформи чи безвихідний застій вбивали державу, народ доходив до зубожіння й невігластва – а правляча верхівка то бенкетувала, то воювала. Чергування нескінченних помилок і поразок призвело до жахливих наслідків, сатирично описаних автором. Врешті-решт останній правитель Угрюм-Бурчєєв гине, й оповідь уривається – відкритий фінал дає надію на покращення. Схожим чином Нестор описав історію виникнення Русі в «Повісті минулих літ». Цю паралель автор проводить спеціально, щоби прозоро натякнути, кого ж він має на увазі під «глупівцями», і хто всі ці градоначальники. Письменник недвозначно дає зрозуміти, що описує не весь рід людський, а саме свою державу в усій її порочності. Композиція твору вибудована в хронологічній послідовності, в творі розгортається класична лінійна оповідь, але кожен розділ вміщує повноцінний сюжет зі своїми героями, подіями та підсумками.

Головними героями є державні управлінці. Перший з них – князь, іноземний правитель, котрий погодився прийняти владу над глупівцями. Він жорстокий і недалекий, здійснює свої владні повноваження за допомогою лише одного слова-фрази: «Запорю». Другий – Брудастий, відлюдник, мовчазний володар голови з органчиком, котрий грає лише дві фрази: «Не потерплю!» і «Разорю!». Далі – Іраїда Палеологова, дружина

градоначальника, яка управляла містом лише один день (натяк на Соф\*ю Палеолог, другу дружину Івана III, бабусю Івана Грозного). Четверта – Клементинка де Бурбон – мати градоначальника, правила теж тільки один день. П\*ята – Амалія Карлівна Штокфіш – помпадурша, якій теж хотілося затриматися у владі. Німецькі імена й прізвища жінок – гумористичний натяк автора на епоху німецького фаворитизма, а також на ряд коронованих персон – Анну Іоанновну, Катерину Другу. При цьому Щедрін щедро (!) нагороджує це державно-управлінське жіноцтво образливими прізвиськами й характеристиками («толстомясая», «толстопятая» тощо). Шостим іде Двоєкуров – неоднозначний реформатор, про якого вже ми згадували вище. Сьомий – Петро Фердищенко (пародія на царя Олексія Михайловича) – боягузливий й сластолюбивий політичний діяч, при якому в Глупові був відносний порядок, але потім він закохався у заміжню жінку Альону й відправив її чоловіка на заслання до Сибіру. Доля послала на людей засуху, й вони почали помирати від голоду; стався бунт (мається на увазі соляний бунт 1648 року). Градоначальник викликав війська, повстання придушили, але градоначальник помер від переїдання – він не вмів стримувати свої бажання й пав їх жертвою. Восьмий – Василіск Бородавкін, наслідувач Двоєкурова, насаджував реформи вогнем і мечем; вивчав, на відміну від колег, історію Глупова; однак сам був недалеким: організував воєнний похід на власний народ – й «свої билися зі своїми»; потім провів реформування збройних сил, замінивши солдатів на із олов\*яні копії; цим всім довів місто до повної злиденності. Після нього розграбування й розорення міста завершив Негодяєв. Дев\*ятий градоначальник – Мікеладзе, пристрасний мисливець за жіночою статтю – займався лише тим, що влаштовував своє особисте життя за рахунок корупційного зловживання службовим становищем. Десятий – Феофілакт Беневоленський (пародія на Олександра I), ночами вигадував закони й розкидав їх по місту; любив «пускати пилюку в очі», але нічого корисного не зробив й був звільнений за державну зраду. Одинадцятий – підполковник Прищ – з фаршированою трюфелями головою, яку з\*їв голодний предводитель дворянства. Дванадцятий – статський радник Іванов, чиновник з Петербурга, який луснув від «натуги постичь очередную мысль». Тринадцятий – іноземець віконт де Шаріо, котрий замість роботи тільки веселився на балах; невдовзі за бездіяльність і розтрату був висланий за кордон (пізніше з\*ясувалося, що він взагалі був особою жіночої статі). Чотирнадцятий – Ераст Грустилов, любитель «покутити» за державний кошт; при ньому населення перестало працювати й захопилося язичництвом; потім сам градоначальник захопився новими релігійними поглядами, замість бенкетів став організовувати конфесіні зібрання – й був за це звільнений вищим начальством. П\*ятнадцятий – Угрюм-Бурчєєв (пародія на Аракчєєва) – солдафон, який захотів усьому місту надати казарменого вигляду. Цей прибічник єдинообразія зруйнував усе місто, й після цього трапився природний катаклізм, й градоначальника віднесла буря.

Таким чином, градоначальники в романі Салтикова-Щедріна – це повністю неадекватні особи, які не здатні управляти ніякою державною структурою і взагалі не мали би бути у владі й при владі. Всі їхні дії – суперечливі й беззмістовні. Один приходить на місце іншого, але в житті народу нічого не змінюється. Всі публічні управлінці в «Історії одного міста» мають такі спільні риси: дурість, самодурство, жадібність, корупційність, деспотизм, аморальність. Зовнішньо вони – «людиноподібні», а внутрішньо насичені тільки спрагою наживи будь-яким шляхом.

На тлі гротескових і саркастичних сцен і коментарів Щедрін розкриває перед читачем свою філософію історії, в котрій потік життя періодично ніби припиняє природну течію й утворює водоворот.

З іронією і сарказмом пише Щедрін про те, як змінюються управлінські особливості градоначальників зі змінами історичних епох: «Так, наприклад, градоначальники времен Бирона отличаются безрассудством, градоначальники времен Потемкина – распорядительностью, а градоначальники времен Разумовского – неизвестным происхождением и рыцарской отвагой. Все они секут обывателей, но первые секут абсолютно, вторые объясняют причины своей распорядительности требованиями

цивилизации, третьи желают, чтоб обыватели во всем положились на их отвагу» [9, с. 23]. Отже, з самого початку вибудовується в творі така ієрархія: державне управління – місцеве самоврядування – пересічні громадяни («обыватели»). І віддзеркалюється те, що відбувається у сферах публічного управління: «в первом случае, обыватели трепетали бессознательно, во втором – трепетали с сознанием собственной пользы, в третьем – возвышались до трепета, исполненного доверия» [9, с. 37].

Розкриття яких тем ми бачимо в творі? В першу чергу – тема влади, ця головна тема в кожному розділі твору розкривається по-новому. Головно вона показана через призму сатиричного зображення сучасного Салтикову-Щедріну політичного устрою держави. Сатира тут спрямована подвійно – показати згубність самодержавства й виявити пасивність народних мас. І якщо самодержавство автор повністю засуджує, то по відношенню до простих людей він пропонує шлях виправлення нравів й просвітлення умів. Друга тема – війна. Автор загострює увагу на згубності кровопролиття, котре лише розорює місто й вбиває людей. Третя тема – релігія й легковір\*я. Письменник іронізує щодо готовності народу повірити будь-якому самозванцеві й у будь-яких ідолів, тільки б перекласти відповідальність за своє життя. Четверта тема – невігластво. Народ – неосвічений, тому легко стає жертвою маніпуляцій правителів. Життя міста не покращується не лише з вини політичних діячів, а і через тупість людей. П\*ята тема – раболіпство; глупівці готові терпіти будь-яку сваволю правителів.

Розкриття яких проблем ми бачимо в творі? Перша проблема – питання державного управління; недосконалість влади, її політичних інститутів і механізмів державного управління. Друга проблема – кадрове питання; на управлінські посади нікого призначати: всі кандидати – корупціонери, аморальні особи; вони й не намагаються розв\*язувати нагальні проблеми громадян. Це відбувається тому, що суспільство розподілене на «касти», прості люди не можуть обійняти важливу державну посаду. Правляча псевдо-еліта, відчуваючи відсутність конкуренції, живе в ледарстві й зловживає владою в особистих цілях. Третя проблема – незнання. Політики не розуміють проблем простих смертних; у владі немає людей з народу – й тому найгуманніші державні чиновники безсилі допомогти людям. Четверта проблема – нерівність; народ беззахисний перед свавіллям управлінців. П\*ята проблема – відповідальність. За свої руйнівні дії чиновники не караються, а почуваються, навпаки, в цілковитій безпеці. Шоста проблема – чиношанування. Народ, здавалося б, велика сила – але він безсилий, якщо згоден сліпо повинуватися начальству й залишатися інертною масою; свої права він не захищає. Сьома проблема – фанатизм, що засліплює людей, зокрема фанатизм релігійний. Восьма проблема – казнокрадство; влада дозволяє собі будь-які фінансові махінації. Державна система прогнила наскрізь.

Головна думка автора, його головний замисел – в зображенні державного устрою, в котрому суспільство погоджується зі своїм постійно пригніченим станом і вважає, що так і має бути. Салтиков-Щедрін іронічно зауважує, що жителями керує сила «начальстволюбія», без правителя вони тут же впадають в анархію. Таким чином, ідея твору – показати історію вітчизняного суспільства ніби «зі сторони» – з боку стороннього спостерігача – як люди протягом століть обманювались і не розуміли, що позитивні зміни не можуть прийти ззовні, поки люди повністю піддані маніпуляціям їхньою свідомістю. Тиранія, тоталітаризм не дозволяє людям реалізувати себе, більше того – люди завзято підтримують тиранію й тоталітаризм: тоді можна жити не думаючи. Салтиков-Щедрін показує: лише при наявності вільного й критичного бачення влади можливими є зміни на краще. Якщо суспільство живе в сліпій покірності, то нічого хорошого не слід чекати. Автор напряду не закликає до повстань і революцій – але наголошує, що без усвідомлення народом своєї ролі й відповідальності немає й не може бути шляху до змін. Письменник сміливо й з ризиком опинитися під арештом закликає суспільство не боятися влади, протестувати. Салтиков-Щедрін хоче прищепити людям свободу думки й слова, щоби вони могли покращити своє життя самі, не чекаючи милості й милостині від влади. Автор виховує в читачеві активну громадянську позицію.



Для втілення свого творчого задуму автор надає оповіді характер перетину фантастичного й реального, де поруч перебувають гротеск і публіцистичний накал. Крім гротеска автор використовує гіперболу: в житті глупівців усе – неймовірно, перебільшено, смішно й страшно. Управлінські й людські вади градоначальників розростаються до колосальних, фантастичних масштабів. Салтиков-Щедрін хоче піддати державно-управлінські зловживання публічному осміюванню. Іронія теж є одним із засобів вираження авторської позиції по відношенню до діахронії й синхронії вітчизняного державного управління. Фантастика й гротесковість у романі Салтикова-Щедріна – в сутності, є правдивими, реалістичними – нереальні лише зовнішні риси управлінських образів і їх управлінських дій. «Говорят о карикатуре и преувеличениях, но нужно только осмотреться кругом, чтоб обвинение это упало само собой... Кто же пишет эту карикатуру? Не сама ли действительность? Не она ли на каждом шагу обличает самое себя в преувеличении?» – писав Салтиков-Щедрін [7]. Брудастий-Органчик, незважаючи на всю фантастичність своєї зовнішності (примітивного органчика в голові замість мозку), робить такі вчинки, які нічим не відрізняються від вчинків реально існуючих управлінців. Прибувши в губернію, він катує візників, потім день і ніч пише нові й нові розпорядження й постанови; за його наказами «хапають і ловлять, б\*ють і катують, вилучають і продають». Таке державне управління й місцеве самоврядування було випробуване століттями, і щоби так управляти, достатньо було мати «порожню посудину» замість голови. Недаремно директор народного училища на запитання глупівців: «Бывали ли в истории примеры, чтобы люди распоряжались, вели войны и заключали трактаты, имея на плечах порожний сосуд?» – відповідає, що подібне дуже можливе, й що один правитель «Карл Простодушный... имел на плечах хотя и не порожний, но все равно как бы порожний сосуд, а войны вел и трактаты заключал» [9, с. 41]. Окрім «разорю!» й «не потерплю!» Органчикові інших слів і не було треба за родом його публічно-управлінської діяльності. «Есть люди, – пише Щедрін, – которых все существование исчерпывается этими двумя романсами» [там само]. В образі Органчика гранично загострені риси автоматизму й бездушності тоталітарних управлінців. Градоначальник Василіск Бородавкін, знаменитий «війнами за просвіту» – це теж зла бездушна лялька; але вчинки Бородавкіна не фантастичніші за вчинки будь-якого самодура-управлінця. Бородавкін «спалил тридцать три деревни и с помощью сих мер выискал недоимок два рубля с полтиной» [там само, с. 55]. У творах, котрі передували «Історії одного міста», Щедрін писав про те, що на «фізіономії суспільства» з\*являються жажливі прищі, котрі свідчать про внутрішню хворобу суспільства». Саме таким уособленням хвороби експлуататорського устрою і є градоначальник Прищ, головна риса якого – тваринність. Прищ зі своєю фаршированою головою постійно збуджує апетит у предводителя дворянства – від його голови йде спокусливий смачний запах. В епізоді, де предводитель дворянства з\*їдає голову градоначальника, Прищ остаточно втрачає людську подобу: «Градоначальник вдруг вскочил и стал обтирать те места своего тела, которые предводитель полил уксусом. Потом он закрутился на одном месте и вдруг всем корпусом грохнулся на пол» [там само, с. 62]. Навіть образ Угрюм-Бурчєєва – цей символ пригнічення й свавілля – увібрав у себе чимало конкретних рис правителів Русі. Образи градоначальників позбавлені психологічної глибини – й це не випадково: вони ж не люди, а лише людиноподібні. Вони – повна протилежність живим людям, які мислять і страждають.

Салтиков-Щедрін всією душею («до боли сердечной») любив свій народ – але це не заважало йому засуджувати народ за невігластво, покірність, дурість. Коли Щедріна звинувачували в тому, що він «насміхається й знущається з народу», письменник відповідав: «Мне кажется, что в слове «народ» надо отличать два понятия: народ исторический и народ, представляющий собою идею демократизма. Первому, выносящему на своих плечах Бородавковых, Бурчєєвых и т.п., я действительно сочувствовать не могу. Второму я всегда сочувствовал, и все мои сочинения полны этим сочувствием» [див. 11, с. 23].

Глупівці, які алегорично уособлюють весь народ, перебувають в стані безсвідомого поклоніння владі, її самодурству й злочинності; люди відчувають страх і благоговіння перед

правителем. Влада ж використовує наявні в неї механізми придушення на повну силу. Поки суспільство не зміниться – покращення не настане, – наполягає Салтиков-Щедрін, влада й підлеглі будуть варті один одного.

**Висновки.** У зображенні потворного суспільства й потворного державного управління Щедрін, безперечно, є послідовником М.В. Гоголя. В «Мертвих душах» Гоголя світ ніби розпадається надвоє: співіснують одночасно дві реальності – «поетична» й «прозаїчна»; це Русь з її талановитим, сповненим творчих сил народом – й самодержавно-кріпосницька імперія, на якій поставлене тавро потворності. Криза, котру переживає держава, досягла, на думку Гоголя, такого ступеня, що постає питання про подальше існування держави. Й прямим продовжувачем справи Гоголя виступає Щедрін. Сатира М.Є. Салтикова-Щедріна була на боці тих, хто боровся за торжество справедливості й правди. Письменник вірив у руйнацію глупівського устрою життя, в перемогу безсмертних ідей справжнього гуманістичного прогресу. «Карфаген має бути зруйнований!» – ніби закликає письменник: «Карфаген» державного глупівського самодурства, свавілля, тоталітаризму, антигуманності.

І треба ж було такому статися, що в першій чверті ХХІ століття в різних країнах світу буйним цвітом розквітли й шаленою плодючістю розплодилися в середовищі державного управління сповнені злобною жадібності й взагалі абсолютного зла такі «фаршировані голови», порівняно з жорстоким реалізмом яких жорстка фантастика Салтикова-Щедріна видається тепер «дитячим лементом»...

### *Література.*

1. Анализ произведения М. Е. Салтыкова-Щедрина «История одного города». URL: Режим доступа: <https://literaguru.ru/istoriya-odnogo-goroda-analiz/>
2. Волгин И. Достоевский и современники. Москва: Книга, 1991. 608 с.
3. Ермилов В. Достоевский. Москва: Гослитиздат, 1956. 280 с.
4. Карякин Ю.Ф. Достоевский и канун ХХІ века. Москва: Просвещение, 1989. 868 с.
5. М.Е. Салтыков-Щедрин. История одного города: Анализ текста. Москва: Дрофа, 2001. 92 с.
6. М.Е. Салтыков-Щедрин и вятская ссылка. URL: [vyatkawalks.ru/wiki/mikhail-saltykov-shchedrin/](http://vyatkawalks.ru/wiki/mikhail-saltykov-shchedrin/)
7. М.Е. Салтыков-Щедрин как неугодный вице-губернатор. URL: [http|cyberleninka.ru| article](http://cyberleninka.ru/article)
8. Салтыков-Щедрин М.Е. Полн.собр.соч.: В 20 т. Москва: Худож.лит., 1972.
9. Салтыков-Щедрин М.Е. История одного города. Ленинград: Худож.лит, 1986. 172 с.
10. Слюсарь Арнольд Алексеевич. Memoria. Одесса: Астропринт, 2009. 584 с.
11. Чирков Н.М. О стиле Щедрина. Москва: Наука, 1977. 204 с.
12. Якубовський О. П., Бутирська Т. О. Державна влада і громадянське суспільство: система взаємодії. Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2004. 196 с.